

'huishoudboekje' van het Dionysius- of Nieuwe Nonnenklooster te Amsterdam van 1573 tot 1578'— 150 folia inkomsten en uitgaven die tezamen een triest beeld geven van een klooster in ontbinding. Het eind van de rekening was ook het eind van het klooster, maar de alteratie van 1578 was alleen formeel het moment dat dit ophield te bestaan. Het samenleven als gemeenschap was al eerder afgeschaft, kennelijk voor een groot deel omdat de inkomsten uit grondbezit buiten de stad door de oorlog waren weggevallen. Burger leest de rekening naast het dagboek van de pater van de Nieuwe Nonnen, Wouter Jacobszoon, dat van 1572 tot 1579 loopt. Het werd door mw. Van Eeghen in 1959 uitgegeven. Burger heeft onderzoekers aan zich verplicht door van zijn bron een transcriptie te maken die in het Universiteitsmuseum ter inzage ligt.

Ruim zestig bladzijden telt de gedegen beschrijving van 41 enigszins willekeurige objecten die met Amsterdamse kloosters verband houden, soms (maar lang niet altijd) vergezeld van een afbeelding. Vaak vormen de teksten een goede begeleiding bij de artikelen die vooraf gingen. Een bibliografie en enkele bijlagen (waaronder de lijst van boeken die aan Pans bijdrage ten grondslag ligt) sluiten de bundel af. Opvallend is de sterke overheersing van vrouwenkloosters — zowel getalsmatig in de stad als nu in deze bundel. Een poging de middeleeuwse mannelijke achterstand te verklaren doen de auteurs niet. Wat de huidige situatie betreft: óver één van de mannenkloosters is een dissertatie in voorbereiding, zodat de mannelijke kloosterlingen die achterstand binnenkort enigszins inlopen.

F. J. Kossmann

M. K. A. van den Berg, *De Noordnederlandse historischebijbel. Een kritische editie met inleiding en aantekeningen van Hs. Ltk 231 uit de Leidse Universiteitsbibliotheek* (Dissertatie Leiden 1998, Middeleeuwse studies en bronnen LVI; Hilversum: Verloren, 1998, 845 blz., ISBN 90 6550 027 8).

De opvatting dat de middeleeuwse clerus categorisch tegen bijbelonderwijs in de volkstaal gekant was, is al geruime tijd geleden naar het rijk der fabelen verwezen. Hoewel de eerste eigenlijke bijbelvertalingen in het Nederlands pas aan de vooravond van de reformatie verschenen, werden zij voorafgegaan door vrijere bewerkingen van de bijbelstof. Deze waren bedoeld voor een publiek dat enerzijds belang stelde in de bijbelse geschiedenis, maar anderzijds niet over voldoende kennis van het Latijn beschikte om de Vulgaat te raadplegen. Jacob van Maerlant had de primeur met zijn *Rijmbijbel*, die in 1271 werd voltooid. Omstreeks het midden van de veertiende eeuw kreeg dit werk gezelschap van twee onafhankelijke prozateksten, de zogenaamde Bijbel van 1360 en de *Noordnederlandse historischebijbel*. Tot voor kort heeft de laatstgenoemde tekst altijd een beetje in de schaduw van de beide andere gestaan. Het vorig jaar verschenen proefschrift van Marinus van den Berg, dat naast een studie naar achtergrond en overlevering ook een kritische editie omvat, beoogt hierin verandering te brengen.

Het genre van de historischebijbel wordt door Van den Berg kernachtig getypeerd als 'godsdienstonderwijs in de vorm van geschiedenis' (18). Kenmerkend is een vrije omgang met de canonieke tekst. Weglatingen, toevoegingen, verplaatsingen en samenvoegingen van bijbelgedeelten beoogden de boodschap toegankelijker te maken voor een publiek zonder vaktheologische achtergrond. Verder ligt de klemtoon op de historische verhaallijn. In de *Noordnederlandse historischebijbel* (voortaan *NNHB*) ontbreken daarom, zoals gebruikelijk, de lyrische bijbelboeken en nagenoeg alle profeten, evenals trouwens het gehele Nieuwe Testament. Vaak was de hoofdbron van dergelijke werken dan ook niet de Vulgaat, maar de *Historia Scholastica* van Petrus

Comestor, een compendium van de bijbelse geschiedenis uit de twaalfde eeuw. De *NNHB* vormt in dit opzicht een buitenbeentje, omdat de auteur zich in hoofdzaak baseerde op de Vulgaat. Daarnaast heeft hij echter andere bronnen gebruikt om het bijbelverhaal aan te vullen of op te smukken, waaronder de *Historia Scholastica* en Maerlants *Rijmbijbel*, die op zijn beurt weer een vrije bewerking van de *Historia Scholastica* was. Aan de *Rijmbijbel* is onder meer een aantal typologische commentaren ontleend: dit betreft een vorm van exegetische waarbij oudtestamentische aangelegenheden worden geïnterpreteerd als vooruitwijzingen naar het Nieuwe Testament.

Ofschoon de oerredactie van de *NNHB* zoals gezegd rond 1350 moet zijn ontstaan, dateren de overgeleverde handschriften alle uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. Een curieuze bijzonderheid is dat zes van de zeven manuscripten afkomstig zijn van dezelfde kopiist. Aangezien Van den Berg opmerkt dat deze kopiist hierbij 'een zekere ontwikkeling doormaakte' (81), begrijp ik niet helemaal waarom aan zijn editie uitgerekend het oudste handschrift (Leiden Ltk 231) van dit zestal ten grondslag moest liggen, te meer daar deze codex de tand des tijds niet geheel ongeschonden heeft doorstaan. Wellicht gaven praktische overwegingen de doorslag, hoewel de Leidse UB nog een alternatief (Ltk 337) in huis had. Van zwaarwegend belang is deze keuze niet, omdat de tekstbezorger naarstig heeft gecollationeerd, en waar noodzakelijk een (keurig in de voetnoten verantwoorde) emendatie heeft toegepast. Ook anderszins maakt deze uitgave een gedegen en verzorgde indruk, al zullen voorstanders van de diplomatische wijze van uitgeven de moderne interpunctie en de stilzwijgend opgeloste afkortingen vermoedelijk niet in dank afnemen. In ieder geval heeft Van den Berg zich onthouden van eigenmachtige ingrepen in de structuur van de tekst, een euvel waar de oudere uitgave van de *Bijbel van 1360* aan mank gaat. Maar als ik het goed heb begrepen is een opvolger momenteel in voorbereiding.

Tot zover de editie. Wat de inleiding betreft, merk ik allereerst op dat de inventarisatie van eerder onderzoek helaas is gegoten in de vorm van een vrij taaie opsomming. Voor het overige schijnt de auteur zijn huiswerk wederom voorbeeldig te hebben gedaan, en mijn kritiek betreft dan ook slechts detailpunten. Zo ontgaat mij enigszins waarom Maerlants *Rijmbijbel* niet als historische bijbel zou moeten worden aangemerkt (24), te meer daar dit werk in tegenstelling tot de *NNHB* wél op de alomtegenwoordige *Historia Scholastica* was geënt. Hier heeft Van den Berg zich mijns inziens iets te gemakkelijk op sleptouw laten nemen door Vollmer, die in zijn pionierswerk de prozavorm tot genrekenmerk had uitgeroepen. Los van de vraag of men dusdoende niet te veel gewicht hecht aan een formeel criterium, had Van den Berg zijn eigen (en Vollmers) positie al bijvoorbeeld ondergraven door zijn eerdere uitspraak dat de Duitse historische bijbels meestal 'niets anders zijn dan ontrijmingen van soortgelijke vroegere teksten in dichtvorm' (19). Verder ben ik benieuwd waar de bewering op is gebaseerd dat de boeken 1 en 2 Makkabeëën oorspronkelijk niet in de *Historia Scholastica* voorkwamen (23). Tot besluit vielen mij een paar taalkundige eigenaardigheidjes op. De formuleringen 'kindheidslegenden van Jezus' (22) en 'figuren' voor typologieën (*passim*) laten zich nog beschouwen als charmante mediëvismen, die — mocht daar nog twijfel over bestaan — getuigen van de grote betrokkenheid van de auteur bij zijn onderzoeksobject. Maar wat ik mij moet voorstellen als de auteur van de *Bijbel van 1360* wordt geïntroduceerd als 'een uiterst vakbekwame intellectueel' (25), zou ik graag nog eens nader willen vernemen.

De voorgaande, min of meer obligate kanttekeningen doen per slot van rekening nauwelijks af aan mijn waardering en ontzag voor het geheel. Het ten eersten male uitgeven van een dergelijke omvangrijke en gebrekkig overgeleverde tekst is sowieso geen sinecure. De tekstbezorger heeft bovendien geen half werk geleverd. Er is niet alleen voorzien in een uitge-

breid notenapparaat en dito registers, maar ook in concordanties op onder meer de *Historia Scholastica* en de *Rijmbijbel*. Een en ander is helemaal een prestatie van formaat wanneer men bedenkt dat achter de auteur geen ambitieuze 'nieuwe vrijgestelde' in de gedaante van een AIO of OIO schuilgaat, maar een huisvader met een betrekking in het middelbaar onderwijs, die deze arbeid in zijn vrije tijd heeft verricht. Uit het achterin het boek opgenomen CV blijkt dat de auteur een lange weg heeft afgelegd om de *summos honores* te verwerven. De benodigde doctoraalbul werd voorafgegaan door het diploma Kweekschool en vervolgens, eveneens in de avonden, de akten MO-A en -B. Wie zich onverhoopt nog mocht afvragen of Marinus van den Berg over voldoende doorzettingsvermogen beschikt, late zich overtuigen door dit proefschrift.

Raymond Harper

Th. S. B. Johnston, *Codex Hummercensis (Groningen, UB, PEIP 12). An old Frisian legal manuscript in Low Saxon guise* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1998; Leeuwarden: Fryske akademy, 1998, 626 biz., ISBN 90 6171 858 9).

De eerste 288 pagina's van dit omvangrijke proefschrift vormen als het ware een lange inleiding op het eigenlijke onderwerp, de uitgave en vertaling van tien rechtsteksten uit Hunsingo, Fivelingo en de landschappen Humsterland, Langewold en Vredewold. Zij zijn geschreven in het Nedersaksisch, met een sterke Oudfriese inslag naar woordvorm en grammatica. Het handschrift (Groningen UB, PEIP 12) waarin deze voorkomen, wordt door de auteur niet onterecht op grond van de herkomst van de meerderheid der middeleeuwse Friese rechtsteksten — uit het Munsterse dekanaat Hummerze — het etiket *Codex Hummercensis* opgeplakt.

In de introductie wordt — veelal vanuit de overgeleverde rechtsteksten zelf — de laat-middeleeuwse Ommelander samenleving belicht, met bijzondere aandacht voor de gebieden waarvoor het handschrift klaarblijkelijk was bedoeld. Ook komt kort de problematiek van de 'ontfriesing' van Groningerland aan de orde. Hoofdstuk 1 is gereserveerd voor de familie van rechtshandschriften waartoe de middeleeuwse Ommelander codices, in het bijzonder de *Codex Hummercensis*, behoren. De uiterlijke kenmerken van dit handschrift zelf, de mogelijke schrijvers, de plaats en tijd van ontstaan, alsmede de vraag of de *Codex Hummercensis* ooit in de rechtspraktijk of als studieobject is gebruikt, en door wie, vormen de inhoud van hoofdstuk 2. Een bespreking van alle dertien teksten in het handschrift afzonderlijk naar hun inhoud volgt in hoofdstuk 3. Daarbij worden ook parallelle teksten in andere Ommelander rechtshandschriften met die in de *Codex Hummercensis* vergeleken. De Nedersaksische teksten in de codex blijken dan een consequent betere afspiegeling van hun Oudfriese voorbeelden te zijn dan die in de andere handschriften. In hoofdstuk 4 worden alle bevindingen uit de voorafgaande hoofdstukken nog eens in een synthese samengevat. Op de pagina's 289-483 vinden we de teksteditie en een Engelse vertaling. Tenslotte volgt een fors uitgevallen aanhangsel met bijlagen — daaronder een lijst van Oudfriese woorden die in de Nedersaksische teksten voorkomen — (487-586); daarna de gebruikelijke literatuur- en illustratieverantwoording, en samenvattingen in het Engels, Nederlands en Fries.

Hoewel het uitgangspunt van Johnstons dissertatie van filologische aard is, zijn er tal van raakvlakken met aanverwante disciplines, vooral rechtsgeschiedenis, codicologie, politieke en sociaal-economische geschiedenis. De historische aspecten komen vooral in de introductie aan bod. Hier passeert in kort bestek een veelheid aan maatschappelijke ontwikkelingen de